

שלבסוף נאנס ולא גמר כל דבריו והרי אין פיו ולבו שוים – הלכך הולכים אחר הלב, אבל אם רצה להוציא פת סתם, אלא שבלבו סבר להגביל את דבריו, להאסר רק מפת חטים – אין הולכים אחר לבו אלא אחר משמעות לשונו.

(וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ח קל אודות קבלת תענית כפי הנוסח הרגיל, כשכוונת המקבל היתה רק לחצי היום, שאפשר שמועילה מחשבתו להגביל דיבורו. וע"ע בשו"ת אור לציון יו"ד כג אודות טעות באמירת נוסח המעשר, כשבלבו נתכוון לדבר אחר).

כל נדיב לב ... דהו תרומה וקדשים שני כתובין הבאין כאחד'. יש מן האחרונים שכתבו לחדש [שלא כמשמעות רש"י בקדושין מא: וע' גליוני הש"ס שם], ודייקו זאת מלשון הרמב"ם (מעשה הקרבנות יד, יב), שזה שהקדש חל במחשבה, לא שייתפס ההקדש בדבר, אלא רק לענין חיוב המוטל על האדם לקיים מה שחשב [אלא שבתרומה אי אפשר לומר כן, אך לשיטת רש"י אין המדובר כאן על תרומת דגן אלא על תרומה למשכן] (עפ"י עוגן יום טוב קיז; זכר יצחק נא, ג; צפנת פענח נזירות א, ג; גליוני הש"ס קדושין מא:). ובשו"ת אחיעזר (ח"ב מט, ה) דעתו לחלוק. ובשו"ת משיב דבר להנצי"ב (ח"ב פ) כתב שאע"פ שחלה קדושה במחשבה, מ"מ אין להקריבו ללא הקדשה בפה.

וכבר נמצא במאירי (כאן ובחגיגה) שאעפ"י שלא נתקדש הדבר לענין חיוב מעילה, מכל מקום מצות עשה עליו לקיימו. אך יש להתפקק אם כוונתו למעט ממעילה כל שלא הוקדש בפה, או שלא חלה קדושה כלל אחפצא, עכ"פ מדאורייתא.

דף כז

לקיים ולא קיים – פטור. דעת בעל המאור (כאן) והר"ן (בנדרים ה.) והריטב"א (בתשובה קעה. וע' תוס' לעיל כד. ד"ה אלא), ששבועה לקיים המצוה אמנם נתמעטה מקרבן משום שאינה ב'לאו' ו'הן', אבל לוקין עליה. ואולם שיטת הרמב"ן (בחדושי ובפירוש התורה מטות) שאין לוקין (וע'ע תוס' ורא"ש וריטב"א נדרים ה.) וכן דייקו מדברי הרמב"ם ה, טז. וכן נקט המאירי לעיקר. ובשפת אמת חגיגה י דייק כן מרש"י ותוס' שם. וכתב בקצות החשן (עג סק"ה) שגם לשיטה זו חלה השבועה ויש איסור לעבור על שבועתו, אלא שנתמעט מעונש מלקות. וע"ע אפיקי ים ח"א לו ובמצוין ביוסף דעת נדרים ה, ובמובא לעיל כה:

אביא נשבע להרע לעצמו ולא הרע, שהרשות בידו. בבבא קמא (צא:): הוכיחו שתנא זה סובר שרשאי אדם לחבל בעצמו. ואולם להלכה קיימא לן שאסור. ודעת המאירי והר"ן שאע"פ שהדבר אסור מן התורה – חלה השבועה, כיון שאינו מפורש בתורה (וע' לעיל כב). ואם נשבע להרע לעצמו – מצווה להשאל להתיר את שבועתו. ואם לא נשאל – אמרו חכמים שאסור לו לעבור על דברי תורה, ויש כח בידם לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה (עפ"י הגר"א יו"ד רלט, ו. והאריך בזה בספר דברי אמת – בענין דברי סופרים דף קו ואילך. וע"ע בשו"ת הרשב"א תרטז. וצ"ע).

(ואף על פי שמ"מ אין זה 'דבר הרשות' ומדוע לא נתמעט מן הכתוב? – יש לומר לפי שכתוב בתורה 'להרע' והרי הרעת עצמו גם כן אסורה ממדרש חכמים, אלא על כרחך לדרוש מה הרעה שאין איסורה מפורש בתורה, אף כל שאין איסורו מפורש. ואמנם התנא שדרש 'מה הרעה רשות' סבר שאין איסור בדבר כאמור (עפ"י חזון איש לקוטים שבועות לדף כד).

ונראה, לאחר שחכמים אסרו עליו לעבור, כדי שלא יחבלו תחבולות כנגד דין תורה – שוב אינו חייב קרבן במה שלא קיים שבועתו, שאנוס הוא. ומכל מקום נקרא 'ישנו בלאו והן', כיון שהשבועה חלה (חזו"א שם).

וכעין זה שיטת כמה ראשונים לענין איסור דרבנן, שאע"פ שאסור לו לעבור, כי חכמים העמידו דבריהם, אעפ"כ חלה השבועה ונחשב 'ישנו בלא והן'. וע' ריטב"א להלן כט. שו"ת הרשב"א ח"א תריד; שו"ת הרא"ש כלל יא וכלל יג; שו"ת מהרלב"ח קג; שו"ת המבי"ט נא-גב. וע' אבני נזר חו"מ כג; אגרות משה יו"ד ח"א קלא.

'ואינו היא הרעת אחרים, אכה את פלוני ואפצע את מוחו'. ואין לומר כשם שהרעת עצמו בביטול אכילה וכדו', כמו כן נשבע שלא לתת לאחרים לאכול [והרי זה דבר הרשות] – שאין זה קרוי 'הרעת אחרים' אלא אי הטבה (כדלהלן בע"ב), שהרי בידם לאכול אף בלעדיו, לא כן כשנשבע שלא לאכול, הרי הוא מרע לעצמו. [ואמנם באופן שהם אכן תלויים בו, שאם לא יתן להם – יינזקו, שוב הרי זה נכלל בהרעת אחרים, והוא פטור. שהרי מצווה ליתן להם ואינו דבר הרשות] (פשוט) ובכלל 'הרעת אחרים' – לאו דוקא הכאה וכדומה, אלא כל הפקעת זכותם של אחרים, המגעת להם על פי הדין (עפ"י שו"ת הריב"ש קנט; שו"ת ר"י מסלוצק ב, עמ' ו). ואולם דבר המותר, כגון לערער עליהם בדין – אינו בכלל זה (מאירי).

'לא סלקא דעתך, דבעינן הטבה דומיא דהרעה והרעה דומיא דהטבה...' כלומר, או הטבה דומיא דהרעה או להפך, שהרי שניהם אי אפשר כי שני הפכים הם. ועתה מפרש והולך התלמוד את שתי האפשרויות.

וכלל הדבר, 'הטבה' היא שבועה בלשון חיובית, ו'הרעה' – שבועה בלשון שלילה. ואם המדובר על דבר מצוה, ונפרש 'הטבה' – לאכול מצוה, נצטרך לפרש 'הרעה' שלא לאכול חמץ – והרי אין זו הרעה? ואם נאמר להפך, 'הרעה' היא הרעה גמורה, שלא לאכול מצוה, הרי גם ה'הטבה' צריכה להיות על אותו אופן – לאכול חמץ, ואם כן הרי היא הרעה ולא הטבה? – אלא ודאי אין מדובר על דבר מצוה אלא על רשות. ולמסקנא נדחה טעם זה, שאין לנו להקיש הרעה להטבה ולא הטבה להרעה. וא"כ היה ניתן להעמיד גם בדבר מצוה, והטבה היא לקיימה, והרעה – לבטלה. אלא שמכך שהוצרכנו לרבות הטבת אחרים מוכח שאין מדובר על דבר מצוה (עפ"י בעל המאור והריטב"א).

הריטב"א הוסיף בהסבר הוכחת הגמרא, שאם היתה חלה השבועה לבטל מצוה, הרי שחלה גם על הרעת אחרים, כי בכך שמבטל המצוה הוא מרע לו ולאחרים, שהרי כל ישראל ערבים זה בזה. וא"כ אין צריך קרא על הטבת אחרים. ויש לדקדק מדוע נצרך לכך, ולא פירש כפשוטו שכל הרעת אחרים ביטול מצוה היא וכיון שחל על ביטול מצוה כמו כן חל על הרעת אחרים. וי"ל דהו"א ששונה הרעת אחרים שאין הדבר ברשותו ובידו בפועל ולכך לא חל וצריך קרא להטבת אחרים, משא"כ ביטול מצוה שבידו לעשות אלא שאסור. ע"ע בפירושו הגמרא בספר תורת חיים.

'זהאי או מיבעי ליה לחלק'. פרש"י שאם היה כתוב להרע ולהטיב הוה אמינא עד שישבע על שתיהן. ובחדושי ר"י בן מגאש גרס תירוץ שכאן אין צריך 'או' לחלק שהרי אי אפשר בשתיהן, שאם הרעה אין הטבה ואם הטבה אין הרעה. ואם נשבע להרע ושוב להטיב או להפך – הרי השניה שבועת שוא.

(ע"ב) 'אפילו תימא ר' יאשיה, וסבר לה כר' עקיבא דדריש רבויי ומיעוטי...' אלא אי אמרת בדבר מצוה כתיב, ממאי קא ממעט. ואם תאמר, לר' יאשיה שאו אינו מיותר, מנין לרבות הטבת אחרים שחייב? (כן הקשה בתורת חיים). – יש לומר שלר' עקיבא התרבה הכל מהריבויים שבכתוב, ולא התמעט אלא דבר אחד, ומסתבר למעט דבר מצוה, אבל כל שאר הדברים ממילא מתרבים.

בדברי הריטב"א להלן (כח): מבואר שמחלוקת ר' יאשיה ור' יונתן שייכת גם בלשון בני אדם, כשנשבע 'שלא אוכל תאנים וענבים' האם משמע שניהם כאחד או כל אחד בנפרד.

ואולם יתכן שדוקא בשבועה כן הוא, שדעתו של הנשבע כפי משמעות הלשון שאומר אילו אותו ביטוי היה כתוב בתורה (וכסברת המשל"מ בענין 'אכילה', שאע"פ שבלשון בני אדם 'אכילה' כל דהו משמע, דעתם של הנשבעים על 'אכילה' של תורה. וכן הרחיב סברא זו בשו"ת אבני נזר בכ"מ), אבל בשאר ענינים נראה שלשון בני אדם אינה תלויה במחלוקת ר' יאשיה ור' יונתן.

'הא תו למה לי? הא קמ"ל חיובא הוא דליכא הא שבועה איכא'. פירוש, השמיענו התנא ממשנה יתירה שזה שאמר 'אינו חייב אלא אחת' בדוקא הוא, חיוב אין אבל שבועה מיהא יש (עפ"י ר"י בן מגאש).

'...שאם נשאל על הראשונה עלתה לו שניה תחתיה'. כבר דנו האחרונים אם דוקא בהתרת חכם כן הוא הדין, לפי שעוקר את הגדר מעיקרו [וכמו שיש לדייק מלשון רש"י כח. רע"א וכן בפירוש הר"י מלוגיל], או גם בהפרת בעל או אב שאינה אלא מכאן ולהבא. וע' ש"ך יו"ד רלח, כו בשם מהר"ם מיניץ; הגהות רעק"א שם; שו"ת בית הלוי ח"א מד; שו"ת אור לציון יו"ד ה; חרושים ובאורים.

– אם אמר 'שבועה שלא אוכל' ואח"כ 'שבועה שלא אוכלנה' ונשאל על הראשונה – יש לשמוע מדברי תוס' הרא"ש (להלן כט): שאסור אף בכזית, כי זה שאמר רבא ש'שלא אוכלנה' כולה משמע, זה דוקא כשלא אמר קודם לכן 'שלא אוכל', אלא היה הכרח לפניו ואמר עליה 'שלא אוכלנה', אבל אם אמר קודם לכן 'שלא אוכל' – דעתו ב'שלא אוכלנה' כענין השבועה הראשונה.

דף כח

'איבעית אימא שלא אוכל, מיגו דמהניא ליה שאלה אכזית בתרא, מהניא ליה שאלה נמי אכזית קמא'. ודוקא כשנשאר כזית, אבל פחות מכזית – אין נשאל. ואף על פי שכתבו הראשונים (ע' בריש פרקין) שכשם שבכל איסורי אכילה חצי שיעור אסור מן התורה, כך גם בשבועה, ואם כן מדוע לא יישאל להתיר לו איסורו של חצי-כזית שנשאר –

יש לומר שאיסור זה של חצי שיעור בשבועה – שונה, שהרי מצד עצם חלות השבועה אינו אסור אלא על כזית, אבל פחות הרי לא נשבע עליו, אלא שבכל זאת הדבר אסור משום סברת 'חזי לאצטרופי' לכזית (כדאמרינן ביזמא רפ"ח), ואם כן כל שאין שייך להצטרף לשיעור, כגון כאן שלא נותר אלא פחות מכזית מהככר – מותר לגמרי, ואפילו איסור דרבנן אין בו (עפ"י שו"ת רעק"א קנד, ואחרונים).

ויש מפרשים שכיון שאיסור חצי שיעור אינו מצד האדם הנשבע שהרי לא נשבע לאסור אלא שיעור שלם, אלא שממילא התורה אסרה איסור משהו, הלכך אין שייך באיסור זה דין שאלה (עפ"י תשובת אבני מילואים יד; אבי עזרי (חמישאה) שבועות ד, א).

'אי שייך כזית חשיב לאיתשולי עליה, ואי לא – לא חשיב לאיתשולי עליה'. הרמב"ן פירש (וכן הסכים הריטב"א ועוד) שכשאכלה ושייר פחות מכזית, כיון שכבר עבר על שבועתו [אע"פ שלא אכל כולה, – שאין לך אדם שאינו משייר פירוורים מפתו. וכן היא שיטת התוס' ושאר ראשונים. וכן נפסק בשו"ע (יו"ד רלח), ויש חולקים. כן נראה לכאורה מריהטת לשון רש"י, וע' גם במאירי. וכן נקט לעיקר בספר תורת חיים כאן, והביאו הש"ך שם סק"ג] לפיכך אי אפשר להשאל, אבל בששייר כזית שעדיין לא עבר – נשאל.